

PAPER DETAILS

TITLE: Devlet, Sermaye ve Kapitalizmin Tarihsel Sosyolojisi

AUTHORS: Burak GÜREL,Erdem YÖRÜK

PAGES: 209-238

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/529117>

Devlet, Sermaye ve Kapitalizmin Tarihsel Sosyolojisi¹

Burak Gürel, Koç Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, e-posta: bgurel@ku.edu.tr

Erdem Yörük, Koç Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, e-posta: eryoruk@ku.edu.tr

Özet

Bu yazı, Fernand Braudel ve Giovanni Arrighi'nin temsil ettiği dünya sistemleri analizinin, Charles Tilly'nin temsil ettiği Weberci-Marksist sentezin ve Robert Brenner ile Ellen Meiksins Wood'un temsil ettiği Politik Marksizmin sermaye, devlet ve kapitalizme ilişkin yaklaşımlarına dair kısa ve eleştirel bir değerlendirme yapıyor. Esas olarak teritoryal mantık ile kapitalist mantık, zor kullanımı ile sermaye, gücün biriktirilmesi ile servetin biriktirilmesi, devletlerin oluşumu ile kentlerin oluşumu arasındaki ilişkilere odaklanıyor. Braudel, Arrighi ve Tilly iki tarihsel eğilim tespit etmiştir. Birincisi, kapitalizmin uzun vadeli gelişimi sürecinde kapitalist güç mantığı teritoryal güç mantığını dönüştürecek düzeyde etkili hale gelmiştir. İkincisi, sermaye mekânları ile zor mekânlarının kaynaşması, savaş yapma açısından en sürdürülebilir kaynakları oluşturmuş ve ulus devleti diğer devlet biçimleri karşısında üstün kılmıştır. Politik Marksist eleştiri, bu araştırmacıların yapıtlarını yanlışlayacak ölçüde güçlü olmasa da, kapitalizmin kökenine ilişkin daha net bir tarihsel nedensellik zinciri kurmayı teşvik ederek kapitalizm hakkındaki tartışmalara ciddi katkıda bulunmuştur.

Anahtar Sözcükler: Sermaye, zor, devlet, kapitalizm, tarihsel sosyoloji.

The State, Capital and the Historical Sociology of Capitalism

Abstract

This paper makes a brief critical review of the different perspectives on the capital, state, and capitalism of Fernand Braudel and Giovanni Arrighi's world systems analysis, Charles Tilly's Weberian-Marxist synthesis, and Robert Brenner and Ellen Meiksins Wood's Political Marxism. It mainly focuses on the relationships between the territorial logic and capitalist logic, coercion and capital, accumulation of power and capital, and the formation of states and cities. Braudel, Arrighi, and Tilly detected two main historical tendencies. First, capitalist logic of power became powerful enough to transform the territorial logic of power in the *longue durée* of capitalism. Second, the fusion of the spaces of capital and coercion created the most sustainable resources for war-making and led the nation state to triumph over other state forms. Although the Political Marxist critique is not strong enough to refute the works of these scholars fully, it has significantly contributed to the debates on capitalism by encouraging the construction of a clearer chain of causality on the origins of capitalism.

Keywords: Capital, coercion, state, capitalism, historical sociology.

Gürel B ve Yörük E (2018). Devlet, Sermaye ve Kapitalizmin Tarihsel Sosyolojisi. *Mülkiye Dergisi*, 42 (2), 209-237.

209

Makale Gönderim Tarihi: 31.12.2017; Makale Kabul Tarihi:12.07.2018

Giriş

Bu yazının iki iddiası var. Birincisi, politika ve ekonomi birbirine indirgenemez. İkincisi, bir tarihsel sistem olarak kapitalizm bu indirgenemezlik temelinde yükselmiştir. Kapitalizm öncesi toplumlardan farklı olarak, kapitalizm kendisini, ekonomi-politiğin dinamikleri içerisinde, politik ve ekonomik aktörlerin ayrıştığı ve kendi çıkarlarını maksimize etmek için azami çabayı gösterdiği bir güzergâh üzerinden var etmiştir. Kapitalizmin ana aktörleri kapitalistler ve devlet yöneticileridir. Devletin kendine özgü çıkarları vardır ama kapitalistlerin ve devletlerin çıkarlarının kaynaşmasını zorlayan tarihsel ve yapısal dinamikler de mevcuttur. Bu kaynaşmanın ardındaki güç dinamikleri üç eksen üzerinde ortaya çıkar: biri kapitalistler arasında, biri devlet yöneticileri arasında, biri de kapitalistler ile devlet yöneticileri arasında. Bu dinamikler amaçlanmış ve amaçlanmamış sonuçlar doğurmuştur; bir dünya sistemi olarak kapitalizm bunların toplam sonucudur. Devlet yöneticileri daimi olarak hâkimiyet alanlarına yeni bölgeler ekleme ve yeni bir nüfusu kendilerine tâbi kılma çabası içinde olmuştur; son tahlilde, en önemli araçları savaş olmuştur. Kapitalistler ise sonsuz birikim amacıyla daima kârlarını maksimize etmenin peşinde olmuşlardır; son tahlilde en önemli araçları sermaye olmuştur. Böylece, araçlar ile amaçlar arasındaki nedensel ilişki bu alanları daima çapraz olarak kesmiş, politik ya da ekonomik gücü elde etmek için optimal görünen yollar birçok durumda yıkıma yol açmıştır. Bu yüzden, yaratıcı yıkımın diyalektiği kapitalist tarihin kuralı olagelmıştır.

Kapitalizmin kâr oranını mümkün olduğunca artırarak sermaye birikimini sürekli kılmayı amaçlayan bir dünya sistemi olduğu konusunda literatürde bir anlaşmazlık yoktur. Marksizmin literatürdeki diğer yaklaşımlardan farkı emek sömürsünün kârın esas kaynağı olduğunu saptamasıdır. Kapitalizmin dünya çapında gelişiminin proleterleşmeyi ve ücretli emekçi istihdamını artırdığı saptaması da genel olarak kabul görür. Ancak, proleterleşmenin, emek sömürsünün ve mülkiyetin farklı biçimleri ile kapitalizm ve kapitalizm öncesi sistemler arasındaki bağlantılar (özellikle Marksist literatürde) ciddi tartışmalar yaratmıştır. Bazı yaklaşımlara göre, özel mülkiyetin yasalar tarafından tam olarak güvence altına alınması, üreticilerin tamamen proleterleşmesi ve ücretli işçi istihdamının tüm sektörlerde hâkim olması kapitalizmin olmazsa olmaz kriterleridir. Diğer yaklaşımların kapitalizm tanımı bu kadar katı kıstaslara dayanmaz. Örneğin yarı-proleterleşmenin ve standart ücretli emekten farklı sömürü formlarının (sözleşmeli çiftçilik, eve iş verme, bağımlı ve zora dayalı emek vb.) kapitalizmle çelişmediğini, sermaye birikiminin özel mülkiyetin tam olarak yerleşik olmadığı alanlarda/sektörlerde de gerçekleşebileceğini savunurlar. Benzer Marksizm yorumlarına sahip olan yazarların farklı ülkelerin

ve sektörlerin kapitalist nitelik taşıyıp taşımadığını tartışırken birbirlerinden farklı yorumlar yaptığı da görülür.

Bu yazı, Fernand Braudel ve Giovanni Arrighi'nin temsil ettiği dünya sistemleri analizinin, Charles Tilly'nin temsil ettiği Weberci-Marksist sentezin ve Robert Brenner ile Ellen Meiksins Wood'un temsil ettiği Politik Marksizm akımının sermaye, devlet ve kapitalizme ilişkin yaklaşımlarına ilişkin kısa ve eleştirel bir değerlendirme yapıyor. Esas olarak teritoryal mantık² ile kapitalist mantık, zor kullanımı ile sermaye, gücün biriktirilmesi ile servetin biriktirilmesi, devletlerin oluşumu ile kentlerin oluşumu arasındaki ilişkilere odaklanıyor. Bu değerlendirmeyi uzun vadeli bir tarihsel perspektiften yapıyoruz, zira şu anda olmakta olan ancak uzun bir geçmişin uzantısı ya da tekrarı olarak kavranabilir.

Braudel: Kapitalizm, Piyasa ve Devletler

Braudel, dünya ekonomisini üç katmanlı bir yapı olarak tanımlar. Bu yapının alt katmanında haneler, orta katmanında piyasa, en üst katmanında ise finans kapitalin hâkimiyetindeki kapitalizm yer alır (Braudel, 1984). Braudel'in (1984: 36) kapitalizmin ömrünün bütünü üzerindeki tartışmalarda ana iddiası şudur: "Kapitalizm ve piyasa ekonomisi, her zaman birbiriyle bütünüyle kaynaşmaksızın bir arada var olabilir ve birbirinin içine geçebilir". Kapitalizmin daima piyasa ekonomisini fethetmeye çabaladığı ama bunu tamamen başaramadığı sonucuna ulaşır. Tarihsel bir sistem olarak kapitalizm piyasa ekonomisinden ayrı kalmıştır. Marx ve Weber'den farklı olarak Braudel (1984: 620) kapitalizmin "potansiyel olarak tarihin şafağından beri görülebilir olduğunu" ileri sürer. Kapitalizmin hayat-tarihi, uzun dönem ölçeğinde, tekrarlanan hareketlerin ardı ardına gelmesinden oluşmuştur. Bu hareketlerin arasında ekonomik sistemlerin yükselişi, duraklaması ve gerilemesi olduğu gibi, sanayi devrimi türünden büyük sarsıntılar da vardır. Ne var ki, kapitalizm farklı aşamalardan, merkantil kapitalizmden sanayi kapitalizmine, oradan da finans kapitalizmine geçerek gelişmiş değildir. Bu türlerin tamamı kapitalizmin ömrü boyunca birbirleriyle yan yana, farklı mesafelerle, farklı derecede etkilerle var olmuştur. Kapitalizm hiçbir zaman tek bir sektör üzerinde uzmanlaşmaz. Tekil kapitalistler ise bazı alanları diğerlerine göre daha kârlı görerek buralara yatırım yapmıştır. Sanayi devrimi, makinelerin gelişiyi birlikte sanayi üretiminin kârlılığının uç noktalarda artmış olmasından başka bir şey değildir (Braudel, 1984: 621).

Arrighi, Braudel için, finansallaşma ve devletle özdeşleşmenin kapitalizmin tarihinde farklı zamansal örüntülere sahip olduğunu söyler. Bir taraftan, finansallaşma tekerrür eder, zira kapitalizmin konjonktürel yanılla ve değişme ve uyarlanma kapasitesiyle ilgilidir. Kapitalizm, sanayi ve ticaret yoluyla artan

kâr getirisinin sınırlarına ulaştığı dönemlerde finansal enstrümanlara doğru geri çekilir. Bu her sistemik birikim döngüsünde ortaya çıkmıştır. Öte yandan, kapitalizmin gittikçe daha güçlü devletlerle özdeşleşme eğilimi onun yapısal esnekliğine, değişim ve uyarlanma kapasitesine işaret eder (Arrighi, 2001: 115).

Deyim yerindeyse, temel zeminde ve deniz seviyesinde, yüzyıllar üzerinden yerel ve bölgesel piyasa ağları kuruluyordu. Kendi içine kapalı yolları olan bu yerel ekonominin kaderi, zaman zaman, hâkim bir kentin ya da bölgenin çıkarı uğruna, belki bir yüzyıl, belki iki yüzyıl boyunca, ‘rasyonel’ bir düzenin içine çekilmek ve onun bir parçası haline gelmek oluyordu. Ta ki bir başka ‘düzenleyici merkez’ belirene kadar; sanki servetin ve kaynakların merkezileşmesi ve yoğunlaşması zorunlu olarak belirli seçilmiş birikim mekânlarının lehine çalışıyormuş gibiydi. (Braudel, 1984: 36).

Braudel, Venedik’in Adriyatik’i evcilleştirmesini ve Korfu’yu zapt etmesini bu örüntünün bir örneği olarak gösterir. Venedik’in bu yayılmada esas amacı pazar alanını genişletmek ve daha çok ekonomik kaynağı kontrolü altına almaktır. Ama Adriyatik’i Venedik “ıcat etmemiştir”. Zaten var olan yerel pazarları, ticaret ağlarını ve kaynakları sağlam bir temele kavuşturmuş ve kendi kontrolü altına almıştır. Yüzyıllar boyunca, ticaret yollarının kendi limanlarından geçmesi için rakipleriyle savaşmıştır. Braudel’e (1984: 36) göre, bu durum teritoryal hâkimiyetin ekonomik üstünlük amacına hizmet eden bir araca dönüştürülmesinin tipik örneğidir. Sermayenin âli çıkarları hem piyasayı hem de devleti sonsuz birikim denen hedefe tâbi kılmıştır:

Venedik’in dayattığı hâkimiyet örüntüsü başka yerlerde de görülebilir. Bu örüntü, esas olarak, neredeyse herhangi bir destek almaksızın, kendiliğinden bir tarzda gelişen bir piyasa ekonomisi ile bu mütevazı faaliyetleri yukarıdan ele geçiren, onları yeniden yönlendiren ve kendi iradesine tâbi kılan kapsayıcı bir ekonomi arasındaki bir diyalektiğe yaslanır [...] Hâkim ekonomi böylece üretimin tamamını kucaklayarak bunu uygun mahreçlere kanalize ediyordu. (Braudel, 1984: 38).

Arrighi, Braudel’in bir tarihi sistem olarak kapitalizmin *longue durée* çerçevesinde üç ana özelliğini saptadığını belirtir. Birincisi, kapitalizm esnek ve eklektiktir; ikincisi, gerçek yuvası ticaret ya da sanayi olmaktansa finanstır; üçüncüsü, kapitalizmi güçlü kılan, piyasa ekonomisinin saydamlığından ziyade güçlü devletlerle özdeşleşmesidir (Arrighi, 2001: 111). Yüksek düzeyde esnekliğe, değişim ve uyarlanma kapasitesine sahip olduğu için, kapitalizm, her ne kadar on dokuzuncu yüzyılda öyle görünmüş olsa da, kendini sanayi gibi tek bir birikim sektörüyle asla kısıtlamamıştır. Bu nedenle, sermayenin finansallaşması, yani kapitalizmin kumanda tepelerinin sanayi ve ticaretten finansal enstrümanlara

doğru geri çekilmesi, kapitalizmin tarihinde tekerrür eden bir olgu olmuştur (Arrighi, 2001: 112).

[Bu en alt katmanın] üzerinde, farklı pazarlar arasındaki yatay iletişim kanallarına sahip *piyasa ekonomisinin* öncelikli alanı gelir: Burada genellikle bir dereceye kadar otomatik bir eşgüdüm arz, talep ve fiyatları birbirine bağlar. Sonra, bu katmanın yanı sıra, ya da daha doğrusu onun üzerinde, büyük yırtıcıların kol gezdiği, orman kanununun geçerli olduğu *pazar karşıtı alan* gelir. Geçmişte olduğu gibi bugün de, sanayi devriminden önce de sonra da *kapitalizmin* gerçek yuvası işte burasıdır (Braudel, 1982: 229-230 aktaran Arrighi, 2001, vurgu Arrighi'ye aittir).

Braudel'e göre, tarihi bir sistem olarak kapitalizm, önce erken modern dönemde Avrupa'da olmak üzere, bir dizi dünya-ekonomisi niteliğiyle gelişip serpilmiştir. Dünya-ekonomisi evrenselliğe eğilimlidir. Bu eğilim, "her yeri işgal ederek, para birimlerini ve metalleri iç içe geçirerek" ve "başka her şeyin, birbirinden berrak biçimde ayrıışan bloklar oluşturma yönünde bir komploya girişmiş gibi görüldüğü bir dünyada bir tür birliği teşvik ederek" galebe çalmıştır (Braudel, 1984: 22). Bu *başka her şeyin* içine kültür, toplum ve en önemlisi devlet girer. Braudel ısrarla ekonominin hiçbir zaman yalıtılmış olarak var olmadığını, kültür, toplum ve devlet dâhil olmak üzere başka faaliyet alanlarının ekonomi ile sürekli karşılıklı etkileşim içinde olduğunu ileri sürer. Ancak Braudel'e (1984: 47) göre, modernite ekonomiyi öteki alanlar karşısında ayrıcalıklı bir konuma yükseltmiş, ekonomi başka düzenleri yönetmeye, rahatsız etmeye, etkilemeye başlamıştır. Arrighi, devlet ile sermaye arasındaki iç içe geçme sürecinin doğrusal bir süreç olmayıp iniş çıkışlara tâbi olmuş olduğunu belirtir. Ancak, bu sürecin en belirgin uğrakları, "kapitalizmin hem 'zaferi'nin hem de 'sonbaharı'nın işareti olan" finansal patlamalar esnasında ortaya çıkar (Arrighi, 2001: 115). Yine de, uzun vadede eğilim kapitalist iktidar mantığı ile toprağa bağlı iktidar mantığının artan ölçüde iç içe geçmesidir (Arrighi, 2007: 236).

Braudel, en azından on beşinci yüzyıldan itibaren Avrupa kıtasının ticaret ağları ve sermaye yatırımları bakımından tek bir ekonomik bölgeye dönüştüğünü ileri sürer. Bu birleşmeyi ifade etmek için "Avrupa'nın dünya-ekonomisi" kavramını kullanır. Avrupa'nın dünya ekonomisinin altında yatan örüntülerin analizinde Braudel, kıta çapında en azından on beşinci yüzyıldan beri var olduğunu ortaya koyduğu fiyat döngülerine bakar. Ona göre, Avrupa'yı içine alan geniş bölgelerde olduğu kadar Avrupa ile bağları olan başka bölgelerde de genel bir ritme tâbi diziler halinde ortaya çıkan fiyat salınmaları Avrupa'da birtakım pazarlardan oluşan bir ağın genellikle varsayılandan çok daha erken ortaya çıkmış olduğunu gösterir. Bu "parasal mübadelenin nüfuz etmiş olduğu,

kapitalizmin daha şimdiden yönetici hale gelmiş elinin etkisi altında gelişmekte olan” bir dünya-ekonomisinin pekişmesine işaret eder (Braudel, 1984: 75). Bu döngüsel eğilimlerden Braudel Avrupa’nın dünya-ekonomisinin birliğini çıkarsar:

Dünya ekonomisi mümkün olan en geniş dinamik yüzeydir, konjonktürü kabul etmekle kalmayıp belirli bir derinlikte ya da düzeyde imal eden bir yüzey. Her halükârda, canlı bir organizmanın her yanına kanı dağıtan bir damar sistemi gibi, devasa bir alanda fiyatların *birörnekliliğini* yaratan dünya ekonomisidir. (Braudel, 1984: 83).

Öte yandan, uzun vadeli eğilimden de aynı tarih içinde tekrarlanan krizlerin göstergelerini çıkarsar. Fiyatlarda uzun vadeli bir eğilimin bir başlangıç noktası, bir doruğu, bir de varış noktası vardır. İlk evre bir ekonomik genişleme evresidir; son evre ise bir gerileme evresidir, krize işaret eder. Braudel birbirini izleyen dört ayrı döngü tespit eder. Bu döngülerin sürelerinin, belki de “tarihin temposunun hızlanması” anlamına gelecek biçimde kısaldığına işaret eder. Bu döngüler, özellikle de Braudel’in ortaya koyduğu doruk noktaları, daha sonra Arrighi’nin sistemik birikim döngülerini ve hegemonik devletleri daha çok vurgulayarak açıklayacağı bir olguya, dünya-kentlerinin hâkimiyetinde geçen dört döneme tekabül eder. 1350’ye gelindiğinde, daha önce Avrupa’nın kuzeyi ile güneyi arasında var olan güçler dengesi Venedik lehine değişmişti. 1650’ye gelindiğinde ise, Amsterdam, “on yedinci yüzyıl krizi” bağlamında zaferini ilan etmişti. On dokuzuncu yüzyılın başlarında dünyanın ekonomik düzeni, Londra’nın kontrolü altında, Çin’den Amerika kıtalarına kaymıştı. Nihayet, yirminci yüzyılın ortalarında New York dünya kapitalist sisteminin merkezi haline gelmişti.

Braudel, Avrupa’nın ilk dünya-ekonomisinin on birinci yüzyılda gelişmeye başladığını, daha sonra birbirini izleyen her bir dünya-ekonomisinin yerini bir başkasına “ardında bol bol iz bırakarak” terk ettiğini ileri sürer. Her birinin bir merkezi, “bir kenti ve daha o aşamada hâkim bir *kapitalizm* türü, her ne biçimi alırsa alsın bir kapitalizmi” vardır (Braudel, 1984: 25). Bu kent uluslararası ticaretin merkezi düğüm noktası işlevini görür; zirvedeki bu konumuna merkez olma konusunda iddialı başka kentlerle bir rekabet sonunda erişir. Başka bölgelerdeki faaliyetler üzerinde hâkimiyet kurar, onları istikrara kavuşturur, kendine doğru yönlendirir. Deyim yerindeyse, başka kentleri ve bölgeleri kendine tâbi hale getirir, aynı zamanda da onlara ihtiyacı vardır. Ayrıca, tarihsel araştırmalar göstermiştir ki dünya-ekonomisi bir başka dünya-ekonomisine dönüştüğünde, var olan dünya-ekonomisinin merkez kenti, yerini bir başka merkez kente bırakır (Venedik-Anvers, Cenova-Amsterdam, Londra-New York).

Aynı zamanda, bir merkez kent dünya-ekonomisinde üstünlüğünü yitirdiğinde bu düşüş çevre bölgelerde dolaysız etkilerini gösterir ve merkezi devletin teritoryal hâkimiyetinde bir dağılma, yani dekolonizasyon yaşanır (Braudel, 1984: 32).

Birbirini izleyen bu hâkim kentlerin, kendilerine karşılık düşen dünya-ekonomisine etkili biçimde önderlik etme kapasitesi tarihsel bakımdan değişiklik gösterir. Braudel Venedik, Anvers ve Cenova'nın tam bir ekonomik hâkimiyet olanağına sahip olmadığını belirtir. Bunlar, kendilerine başka kentler karşısında ileri derecede rekabet avantajı sağlayan ticari, finansal veya sınai özelliklerin sadece bazılarını sahipti. Venedik'in gelişmiş bir tüccar sistemi vardı, ama sınai kapasitesi henüz olgunluktan uzaktı, finansal sistemi ise yalnızca içeride işliyordu. Anvers münhasıran kıtayı saran bütün ticaret ağlarının kesişme ve işlem noktasıydı ama kendi başına bir ihracat bölgesi olarak öne çıkmıyordu. Cenova gücünü finansal alandaki üstünlüğü sayesinde koruyordu ama başka hiçbir şeyi yoktu. Braudel'e (1984: 35) göre, Cenova gücünü ve zenginliğini özellikle İspanya kralını finanse ederek elde ediyordu, ama sadece bir ara dönem boyunca.

Kısacası, Amsterdam ve Londra'nın hâkimiyetine gelene kadar, dünya-ekonomileri neredeyse kadir-i mutlak süper-kentler çevresinde oluşmuş değildi. Ekonomik gücün bütün araçlarını (ticaret, deniz aşırı nakliyat, sanayi ve finans) ilk defa Amsterdam, ardından Londra merkezileştirdi. Ama dünya-ekonomilerinde önce temel nicel düzeyde, sonra da nitel düzeyde bir değişimi olanaklı kılan, esas olarak, merkez-kentte yoğunlaşan politik kapasite, yani devlet iktidarı olacaktı. Tam bir politik ve askeri üstünlükten yararlanan ilk kent Londra oldu. Avrupa tarihinde ilk kez piyasa gücü ile teritoryal yayılmayı üst üste getirebilen kent Londra'ydı. Ekonomi ve politikanın bu şekilde çakışması, sermayenin sınırsız ölçüde serpilip gelişmesinin yolunu açıyordu (Braudel, 1984: 35). Esas nitel değişim işte buydu.

Merkezi bölgede *ekonomik* gücün kapsamında ve etkisinde her ne kadar uzun vadede istikrarlı bir artış olsa da, *politik* güç ekseninde bakıldığında, merkez kent ve devletler aslında bir iniş çıkışa tâbi olmuştur: Daha sonra gelen devlet, zorunlu olarak kendinden öncekinden daha güçlü görünmemektedir. Braudel'e göre, hâkim kentlerin bu sıralanışı onların gerisinde bulunan dünya-ekonomilerinin ifadesidir. Daha önemlisi, bu, politik iktidar ile ekonomik güç, teritoryal mantık ile kâr mantığı, devlet ve sermaye, şiddet ve piyasa arasındaki ilişkilerin öyküsüdür.

Braudel'e göre, Avrupa devletler sisteminin günümüzdeki biçimine ulaşırken

geçtiği güzergâhın kökeni on üçüncü yüzyıla kadar geri gider. Avrupa’da devletlerin 1350 -1450 arasında uzun bir kriz yaşadığını ve kendilerini 1450’den sonra toparladığını ileri sürer. Ancak, on sekizinci yüzyılın başlarına kadar yönetici konumda olanlar, belirli topraklarda egemen olan devletler değil, kendi tüccarının kontrolü altında olan kent-devletleriydi. Bu devletler, tebaalarının günlük hayatına bütünüyle nüfuz etmekten uzaktı. Belirli topraklar üzerinde egemen olan devletler arasında bir ulusal pazarı ve ekonomiyi ilk kez sağlam biçimde kuran ülke olan İngiltere, 1688 devriminin hemen ardından tüccarın hâkimiyetine girdi. O zamandan bu yana, Avrupa bağlamında ekonomik güç ile politik iktidar büyük ölçüde birbiriyle örtüşmüştür: “Her durumda, yüksek gerilime sahip merkez bölgeleri ve çeşitlemeler içeren eşmerkezli daireleriyle Avrupa dünya-ekonomisinin, Avrupa’nın siyasi bir haritasının oldukça yakın bir izdüşümü olması ihtimali yüksektir” (Braudel, 1984: 51).

Braudel’e göre, Avrupa’nın dünya-sistemindeki devletler arasındaki güç hiyerarşisi bir hegemonik devlet yaratıyordu; bu “istisnai bir devlettir, güçlüdür, tecavüzkârdır, ayrıcalıklıdır, ondan korkulur ama ona aynı zamanda hayranlık duyulur.” Bu devletin on beşinci yüzyılda Venedik, on yedinci yüzyılda Hollanda, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Britanya ve yirminci yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri olduğunu belirtir. Bu devletler uluslararası alanda hegemoniktir. Bu alanda sahip oldukları hâkimiyetin ve uyguladıkları şiddetin düzeyi nedeniyle emperyalist ve/veya sömürgeci olarak bilinirler. Aynı zamanda, kendi ülkeleri içinde de düzeni korumak, vergileri artırmak, ticari kredilere garanti sağlamak, ticaret özgürlüğünü yerleştirmek bakımından güçlü olanaklara sahiptirler (Braudel, 1984: 51). Ne var ki, Braudel bu devletlerin büyük ölçüde henüz “olgunlaşmamış” bir tür kapitalizme yaslandığını da berrak biçimde vurgulamıştır: “İktidar bunların arasında paylaşılıyordu. Böylece devlet dünya-ekonomisinin içkin devinimi içine yutulmaksızın çekilmiş oluyordu. Başkalarına hizmet ederek, paraya hizmet ederek, kendi amaçlarına da hizmet etmiş oluyordu.” (Braudel, 1984: 51).

Braudel, devletlerin ana işlerinden biri olan savaşın kapitalizmi yarattığı önermesiyle hemfikirdir. Ama Braudel için savaş aynı zamanda devletlerin birbirlerine karşı sergiledikleri ve kendilerini, kendilerine tâbi halkları ve ekonomileri tanımlamakta kullandıkları “hakikat terazisi, güç denemesi”dir. Aşağıda ele alacağımız Charles Tilly’ye benzer biçimde, askeri teknolojilerin gelişiminin modern kapitalist sistemlerin ve merkez bölgelerde de modern devletlerin yerleşmesine katkıda bulunduğuna işaret eder (Braudel, 1984: 56). Braudel’e (1984: 61) göre, “eğer modern devlet bu dönemde genişlediyse ve eğer kapitalizm onun bağrında kendine bir yuva bulduysa, savaş çoğu zaman bunun aracıydı”. Modern savaş sanatında bir zorunluluk haline gelen topırağa

ve nüfusa sahip olmayan, yani teritoryal karakterde olmayan kent-devletleri – ne kadar silahlanmış olurlarsa olsunlar– Avrupa güçler dengesinde önemli aktörler olmaktan çıkmıştır.

Arrighi: Teritoryal Mantiğa Karşı Sermayenin Mantiğı

Giovanni Arrighi'nin kapitalist dünya ekonomisi hakkındaki tarihsel sosyolojisi, büyük ölçüde Braudel'in yukarıda özetlenen analizinin üzerine inşa edilmiştir. Arrighi'ye göre, kapitalizm dediğimiz şey, devlet ile sermaye arasında, teritoryal mantık ile kâr mantığı arasında var olan uzun vadeli diyalektik ilişkiden başka bir şey değildir. Braudel'in kapitalizmin dünya ticaret hiyerarşisinde en yüksek kârların elde edildiği, uzmanlaşmamış en üst düzey olduğu fikrini devralmıştır. Bu kârları olanaklı kılan, kârlı sektörlerin çoğunun tekelleşmiş olması, kapitalist işletmelerin ise kârı düşmekte olan sektörlerden aşırı derecede yüksek kâr vaat eden sektörlerle geçiş esnekliğine sahip olmasıdır (Arrighi, 1994: 8). Avrupa tarihini kapitalist bir tarih haline getiren, sermayenin ve iktidarın sonsuz birikiminin birbirini izlemesidir (Arrighi, 2007: 93). Braudel için olduğu gibi Arrighi için de kapitalizm varlığını sürdürmek ve genişlemek için daima devlet iktidarına ihtiyaç duymuştur. Kapitalizmin bir alt düzeyinde piyasa yatar; burada malların, hizmetlerin ve fiyatların hareketinde arz-talep kuralları geçerlidir. En alt düzey ise Braudel'in maddi hayat adını verdiği, ekonomi olmayan düzeydir. Kapitalizm burada yerleşebilir ama bu düzeyi asla bütünüyle ele geçiremez.

Arrighi'nin bu tür bir teorik çerçeve içerisinde sorduğu temel araştırma sorusu bir dünya-ekonomisinin ne zaman doğduğu değil, kapitalizmin nasıl olup da dünya pazarını ve maddi hayatı kendi amaçlarına uygun biçimde yeniden yapılandırabilecek güce kavuşabildiğidir. Arrighi'nin analizinin odak noktası feodalizmden kapitalizme geçiş değil, dağınık kapitalist iktidardan yoğunlaşmış kapitalist iktidara geçiştir. İlk cevap sermayenin iktidarı ile devletin iktidarının Avrupa'da başka hiçbir yerde eş görülmeyen bir biçimde eklemlenmesidir (Arrighi, 1994: 11). Arrighi Braudel'den bir alıntı yapar: "Kapitalizm ancak devletle özdeş hale geldiğinde, *devlet olduğunda* zafere kavuşur" (Braudel, 1977: 64-65 aktaran Arrighi, 1994, vurgu Arrighi'nin).

Bu gelişmenin diğer boyutu, devletler arasında likit halde sermaye için daimi olarak var olan ve gittikçe artan rekabettir. Kapitalizm, sanayi ve militarizm arasındaki tarihsel ilişkinin temelinde bu rekabet yatar. İlk sistemik birikim döngüsünde en etkili rekabet edenler kapitalizmin kökeninin bulunduğu kent-devletleridir. Ancak, Kuzey İtalya'nın kent devletleri ülke topraklarının belirlediği siyasi yapıları dolayısıyla sürekli olarak erozyona uğramıştı. Bu erozyon, devletin teritoryal gücü ile sermayenin gücünü diyalektik bir biçimde yoğunlaşmaya ve

genişlemeye zorlamıştır (Arrighi, 1994: 12).

Arrighi'ye göre, maddi genişleme dönemlerinde kapitalizmin gelişmesi, devletin devletlerarası sistemde hegemonik olmayı başarabildiği ölçüde gerçekleşiyordu. Şayet bir devlet, devletlerarası sistemi kendi çıkarlarını maksimize edecek yöne sürükleyebiliyorsa ve bunun devletlerarası sistemin tamamının çıkarlarına uygun olduğuna inanılıyorsa, o zaman bu devlete "hegemonik devlet" denir (Arrighi, 1994: 29). Fiziksel güç konusundaki kapasitenin bütününe eklenen, bir ölçüde de onun üzerinde yükselen bu iktidarla birlikte, hegemonik devlet devletlerarası rekabeti aşma, kontrol altına alma ve düzenleme gücüne, bu rekabeti – kendi çıkarlarına uygun biçimde– asgari düzeye indirme gücüne kavuşur. Hegemonik olmayan devletler, hegemonik devletin gücü sayesinde hem kendi vatandaşları üzerindeki iktidarlarının hem de vatandaşlarının görece refahının güvence altında olduğuna inanırlar. Bu örüntü her bir sistemik birikim sürecinde tekrarlanmış, her yeni hegemonik devlet kendi kontrolü altına giren nüfusu ve maddi kaynakları genişletirken aynı zamanda öteki devletler üzerindeki yönlendirici gücünü artırmıştır (Arrighi, 1994: 11). Maddi genişleme durduğunda, sermaye fazlasını kontrol etme ve yönlendirme bakımından maksimum kapasiteye sahip olan devlet, daha önceki süreçlerden daha büyük ve kapsamlı bir kapitalist (maddi) genişlemeyi gerçekleştirebilecek organizasyonel yeteneklere sahip olur. Meta üretimi alanındaki kâr oranlarının azalması ile birlikte maddi genişlemenin sona ermesi, dünya sistemine düzensizlik getirir. Bu dönemde hem kapitalistler ile proleterya arasındaki sınıf mücadeleleri hem de devletlerarası rekabet dünya çapında şiddetlenir. Yeni alternatif düzen arayışı artar. Bir müddet sonra yükselen yeni hegemonik devlet, hegemonik olmayan bölgeler tarafından düzeni yeniden tesis edeceğine ilişkin bir güvenle karşılanır. Her ne kadar bu yeni organizasyonel yapılar egemenliğin mantığında nitel değişikliklere işaret ediyor olsa da, birbirini izleyen hegemonik devletler daima önceki liderleri taklit etme eğilimi göstermiştir (Arrighi, 1994: 14).

Braudel'in ayak izinde yürüyen Arrighi için kapitalizmin esas gücü seçim yapma yeteneğidir. Bu, kapitalizmin mebzul sermaye kaynaklarından, ödünç alma kapasitesinden ve iletişim ağlarından gelir. Arrighi (1994: 4) bu fikri paylaşır, kapitalizmin hayatının tamamı boyunca, yani uzun vadede en belirgin özelliğini esnekliği ve var olan sermaye değerlendirme biçimleri arasından seçebilme kapasitesinin yanı sıra adaptasyon ve değişim yeteneği olarak sunar. Braudel'e benzer biçimde, Arrighi için de esneklik ve adaptasyon sermayenin tanımlayıcı özelliğidir. Sermaye bu sayede maddi genişlemenin sona erdiği dönemlerde finansal genişlemeye yönelebilir (Arrighi, 1994: 8). Arrighi'ye göre, finansal sermaye sermayenin kendini gerçekleştirme bakımından esnekliğinin billurlaşmasıdır. Bu Marx'ın sermayenin genel formülünden

(PMP') çıkarsanabilir. Başlangıçtaki para, esnekliği, akıcılığı, seçme özgürlüğünü temsil ederken, kâr için yatırılmış değeri temsil eden meta biçimi (M) katılığı ve esnekliğin yitirilmesini temsil eder. Nihai para biçimi (P') ise daha yüksek düzeyde esnekliği, akıcılığı ve seçme özgürlüğünü temsil eder (Arrighi, 1994: 5-6). Kapitalist işletmeler yatırımı, yani meta biçimini (M), yalnızca uzun vadede daha yüksek esnekliğe, akıcılığa ve seçme özgürlüğüne ulaşabilmek için bir araç olarak kullanırlar. Sermayelerini bir yere veya ekonominin bir sektörüne bağlamak yerine akıcılığı tercih ederler; meta biçimi bu yönde bir beklenti yaratmıyorsa, sermayelerini yatırımdan çeker, aşırı derecede esnek olan finansal enstrümanlara yönelirler.

Arrighi, Braudel'i izleyerek kapitalizmi bir dünya sistemi olarak görür. Sermaye birikiminin dünya ekonomisi düzeyinde her genişleme aşamasında (PM evresi) belirli bir olgunluk düzeyine ulaşılır. Finansal genişleme (MP') ise dünya kapitalizminin "sonbaharının işareti"dir (Braudel, 1984: 246). Maddi genişleme dönemlerinde para-sermaye, emek gücü ve doğa dâhil olmak üzere artan bir meta kütlesini harekete geçirir. Finansal genişleme döneminde ise artan bir para kütlesi kendini meta biçiminden koparır; birikim, Marx'ın PP' hareketinde gösterdiği gibi, saf para sermayenin büyüklükleri arasında gerçekleşir. Bu iki dönemin toplamına Arrighi (1994: 6) "sistemik birikim döngüsü" adını verir. Maddi genişleme dönemlerinde kapitalist dünya ekonomisi büyür. Maddi büyümenin sınırlarına ulaşılmasından sonra başlayan finansal genişleme dönemlerinde ise dünya ekonomisi önceki evreden farklı bir hatta yeniden yaplanır. Arrighi on beşinci yüzyıldan bu yana birbirini izleyen, küçük bir ölçüde birbiriyle örtüşen, dört farklı tarihsel sistemik birikim döngüsü tanımlar: Cenova, Hollanda, Britanya ve Amerika döngüleri.

Arrighi devletler ile kapitalizmin tarihsel ilişkisinin çatışmanın yanı sıra birliği de içerdiğini öne sürer. Bir yanıyla, devletler kapitalist genişlemeden yarar görmüş oldukları için sermaye birikimini kolaylaştırmışlardır. Örneğin Hindistan'ı sömürgeleştirmesi sayesinde elde ettiği devasa gelirler Britanya İmparatorluğu'nun sanayi ve askeri gücünü artırmış ve hegemonyasını pekiştirmiştir. Kısacası, teritoryal mantık ile kapitalist mantık birbirini karşılıklı olarak güçlendirir (Arrighi, 1994: 3). Öteki yanıyla, devletlerin teritoryal mantığı sermayenin esnekliğini sınırlama eğiliminde olduğu ölçüde sermaye birikiminin merkezleri devletlerin gücünün artmasına karşı durmuşlardır (Arrighi, 1994: 31). Kapitalistler dünyanın belirli bölümlere ayrılmasından her durumda yarar görmezler. Ayrıca, kapitalistler arasında rekabet her zaman siyasi/teritoryal bölünmeleri kışkırtmaz. Arrighi (1994: 32), bu neden-sonuç ilişkisinin kaderinin daima tekil devletler arasındaki rekabetin ve kapitalistler arasındaki rekabetin biçimine ve etkisine bağlı olduğunu saptar.

Bir yanda devlet yöneticileri güçlerini, kontrol ettikleri toprak miktarı ve nüfus ile tanımlarlar; sermaye birikimine teritoryal genişleme için bir araç ya da yan ürün olarak bakarlar. Tilly'ye benzer biçimde, Arrighi de teritoryal mantıkta toprak ve nüfus üzerindeki kontrolün bir ekonomik kâr aracı olmadığını, devlet inşasına ve savaş yapmaya ilişkin faaliyetlerin hedefi olduğunu düşünür. Öte yandan, kapitalistler güçlerini kısıtlı ekonomik kaynaklar üzerindeki kontrol dereceleri cinsinden tanımlar, teritoryal genişlemeye sermaye birikiminin bir aracı ya da yan ürünü olarak bakarlar. Bu noktada Arrighi, belirli bir toprağın yönetici kadrolarının güçlerini bu muhafazanın boyutlarını büyüterek artırdığını belirtir. Ancak, kapitalistler kendi güçlerini mümkün olan en küçük muhafazaya biriktirerek ve muhafazayı yalnızca kapitalist birikim için gerektiğinde genişlemeye zorlayarak artırır.

Arrighi, kapitalist iktidar mantığı ile teritoryal iktidar mantığı arasında çizdiği karşıtlığın Charles Tilly'nin devlet inşasının ve savaş yapmanın farklı biçimleri arasında yaptığı ayırmadan farklı olduğunu belirtir. Tilly, Avrupa'daki devlet inş süreçlerini "sermaye-yoğun", "zor-yoğun" ve "kapitalistleşmiş zor" yöntemleri biçiminde sınıflandırır. Bu kategoriler, toprak, nüfus ve ekonomik kaynaklar üzerinde kontrolü hedefleyen devlet inşası ve savaş yapma pratiklerinde sermayenin ve zor kullanmanın farklı bileşimlerini temsil ederler. Arrighi'nin modelinde ise, kapitalizm ve teritoryalizm alternatif devlet inşası stratejileridir. Yukarıda belirtildiği gibi, kapitalistler açısından sermaye birikimi amaçtır, ülke toprakları araç; devlet aktörleri açısından tam tersi geçerlidir (Arrighi, 1994: 34). Tilly'den farklı olarak, devlet inşasının bu birbirine karşıt imgelerinde zor kullanma temel parametre değildir. Sürecin bütünü belirleyen esas faktör kapitalist mantığın teritoryal mantığı dönüştürme kapasitesidir.

Teritoryal mantık ile kapitalist mantık arasındaki diyalektik etkileşim en berrak biçimde kapitalist emperyalizmde görülür. Arrighi (2007: 211), David Harvey'in kapitalist emperyalizmi "devlet ve imparatorluk politikası" ile "mekân ve zaman içinde sermaye birikimi"nin çelişkili birliği olarak tanımlamasına atıf yapar. Harvey'e göre, kapitalist emperyalizm başka imparatorluk biçimlerinden kapitalist mantığın teritoryal mantığa ağır basmasıyla ayrılır. Kapitalist birikim süreci kaçınılmaz olarak ve tekrar tekrar sermaye fazlasına yol açar, "bundan doğan aşırı-birikim krizine, yeni mekânların birikim sistemine katılması, önce zaman içinde erteleme yoluyla, sonra birikim sisteminin mekânsal genişlemesi yoluyla bu fazlaları emerek 'çözüm' bulur" (Arrighi, 2007: 217-218). Zamansal erteleme mekân üretimine yol açar, mekânsal genişleme ise mekân üretiminin gerçekleştirilmesinden sonra gerçekleşen coğrafi genişlemeyi ifade eder. Böylece kapitalistler daha iyi yerleşimler arayarak ilave kârlar elde edebilir. Devlet, mekânın genişlemesinin ana aktörüdür. Arrighi'ye (2007: 231) göre,

her sistemik birikim döngüsünde “sistemi daha geniş veya derin işbölümlerinin ortaya çıkışının koşullarını yaratan bir mekânsal çözüme doğru götürebilecek, devletin ve iş âleminin belirli aktörlerinden oluşan bir blokun ortaya çıkması dolayısıyla maddi genişlemeler gerçekleşir”.

Kısacası, Arrighi teritoryalizmin kendi başına toprak genişlemeleri için yeterli bir açıklama getirdiği fikrine katılmamaktadır, zira teritoryalizm ile kapitalizm birbirleriyle hep diyalektik yollardan iç içe geçmişlerdir. Örneğin, tarihte teritoryal genişleme yönünde en ciddi eğilim, teritoryal imparatorluklar arasında tarih boyunca görülmüş en köklüsü olduğu halde Çin’de ortaya çıkmamıştır; kapitalist mantığın en belirgin olduğu Avrupa’da ortaya çıkmıştır. Çin teritoryal genişlemeden kaçınmış ama Avrupa tarihin en büyük seferine kalkışmıştır. Görünürde çelişik olan bu durum geriliğin avantajının bir yansımasıydı. Çin’in yayılcı eğilimlerini gemleyen, ülkenin yüksek gelişme düzeyi, görece olarak kendine yeterli ekonomisi, kendisine yönelik askeri tehdidin denizden değil karadan gelmesi ve dolayısıyla Batı’ya giden yolları keşfetme/kontrol etme konusunda hevesizliği idi. Avrupa ise teknoloji ve verimlilik bakımından Çin’e göre uzun müddet geri kalmıştır.³ Uzun bir dönem boyunca metaller Çin’den Avrupa’ya, para ise Avrupa’dan Çin’e akmıştır. Çin ile Avrupa arasındaki ticaret açığının düşürülmesi, Avrupa’yı yeni ticaret yolları ve yöntemleri keşfetmeye zorlayan en önemli faktörlerden biridir (Frank, 1998). Öyle görünüyor ki, Avrupa’nın kayıtsızlığa düşmeyecek kadar düşük bir kalkınması vardı, buna karşılık kalkışa geçmek için yeterince yüksek bir enerji potansiyeli. Bu arada kalmışlık, kıtanın belki de tek istisnai özelliği idi. Ancak, kalkınma çabalarının tarihinin gösterdiği gibi, çoğu zaman geride olmak daha da geride kalmayı beraberinde getirir. Dünya sistemindeki ülkelerin çoğu için durum bu olmuştur. Bu konuda elimizde iki farklı model var. İlki, Lev Trotskiy’in ([1930] 1998) yirminci yüzyılın başında (Marksist bir çerçevede) formüle ettiği “eşitsiz ve bileşik gelişme” kuramı ile yüzyılın ikinci yarısında Alexander Gerschenkron ([1962] 1965) ve Joseph Schumpeter ([1943] 1994) gibi sosyal bilimcilerin (Marksist olmayan bir çerçevede) formüle ettikleri geç gelişme kuramlarının üzerinde ortaklaştığı diyalektik modeldir.⁴ Bu modele göre, güç ve zenginlik (bütünyle sermaye birikimi) kendi sınırlarını yaratır; öte yandan, güç ve zenginlik yokluğu olağandışı bir faaliyet alanı, daha çok kazanma, gelişmiş olanı yakalama arzusu yaratır, bu çaba – ancak belirli koşullar altında– geç kalmış olanın zaferi ile sonuçlanabilir. İkincisi, bağımlılık okulundan gelen doğrusal modeldir. Bu modele göre, zenginlik ve güç bakımından var olan uçurum zenginler ve güçlüler tarafından yaratılmıştır; bu düzen kendini öyle bir besler ki zenginler hep daha zengin olur. Arrighi, dünya ekonomisinin hiyerarşik yapısının sürekliliğini vurgulayarak bağımlılık kuramına yakın bir konum alır. Ancak, merkez ve çevre katmanları arasındaki hacimli yarı-çevre katmanının sürekliliğini saptayarak

ve daha önemlisi, (on dokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren Almanya ve Japonya'nın yaptıkları sıçrama, Arjantin'in merkezden yarı-çevreye düşüşü, yirminci yüzyılın sonunda Çin'in çevreden yarı-çevreye doğru yaptığı muazzam sıçrama gibi) tarihsel olarak belirli koşulların sonucunda katmanlar arasındaki geçiş (yükseliş ve düşüş) örneklerine işaret ederek diyalektik modele yaklaşır (Arrighi ve Drangel, 1986; Arrighi vd., 2003).

Arrighi (1994: 36) açısından modern devletlerarası sistemin en önemli özelliği, kapitalist gücün mantığı ile teritoryal gücün mantığı arasındaki çatışma ve çelişkinin daima dünya sisteminin ekonomik ve politik mekânlarının yeniden düzenlenmesi yoluyla hegemonik devletler tarafından çözülmüş olmasıdır. Teritoryal güc mantığı ile sermaye arasındaki diyalektik ilişkinin kökleri Kuzey İtalya'nın kent-devletleri sistemine kadar geri gider. Venedik devleti, kapitalist devletin, daha sonra birbirini izleyecek kapitalist devletler için model olacak "mükemmel örneği" idi. Bir kapitalist ticaret oligarşisi devlet iktidarını kontrol altında tutuyordu. Toprak genişlemesi ancak kapitalist birikim sürecinin yararına olduğu sürece ve o ölçüde gerçekleştiriliyordu. Werner Sombart'ın belirttiği gibi, bu tam tamına Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da sözünü ettiği, burjuvazinin yürütme komitesi niteliği taşıyan devlettir (Arrighi, 1994: 37). Ancak, Arrighi için Venedik bu betimlemeye tamamen uyan ilk ve son örnekti. Sonraki dönemlerde kapitalist devletler bu örnekten belirli ölçülerde sapmıştır.

Arrighi (1994: 38), savaş yapma ve devlet inşası süreçlerinde, yani Frederic C. Lane'in "koruma üreten sektörler" adını verdiği alanlarda ücretli emek ilişkilerinin gelişmesiyle birlikte, İtalyan kent-devletlerinin koruma maliyetlerinin en azından bir bölümünü gelire dönüştürmeyi ve böylelikle savaşların maliyetini karşılamayı başardığını ileri sürer. Uzun mesafeli ticaretin yarattığı sermaye birikimine ilaveten, Avrupa çapında güçler dengesinin yönetilmesi, savaşın ticarileşmesi ve diplomasinin gelişmesi gibi faktörlerin karşılıklı etkileşiminin sonucunda zenginlik ve iktidar Venedik'i bir yüzyıldan uzun süre yöneten oligarşinin elinde toplanmıştır. Böylece Venedik, güçlü toprak ve nüfus kaynaklarının yokluğunda dahi sermaye birikiminin kendi başına bir güç muhafazası olarak yeterli bir kaynak oluşturabildiğini kanıtlamıştır (Arrighi, 1994: 39).

Öte yandan, Cenova'nın kapitalist diasporasının kontrolü altındaki ticaret ve finans şebekeleri teritoryal devletlerin kontrolü altındaki mekânları işgal etmişti. Ancak, bu şebekelerin kaderi bu mekânlarca belirlenmemiştir. Tam tersine, esas belirleyici para fazlası, altın ve gümüş akımı, İspanya Kralı ile ilgili senetler ve sözleşmeler olmuştur. Bu şebekelerdeki görünmeyen Cenova eli, İspanya Kralı'nın topraklarını genişletme özlemlerini Cenova'nın kapitalist sermaye

birikimi sürecinin etkili bir aracı olarak manipüle etmiştir (Arrighi, 1994: 83). Cenova, etkili bir devlet inşası ve savaş yapma kapasitesi olmaksızın Avrupa'nın dünya-ekonomisindeki kapitalist şebekeyi kontrol eder hale gelmişti. Arrighi'ye (1994: 38) göre, kapitalizmin başarısının temel sırrı burada, *başkalarını savaştırıp bundan kâr etmekte* yatar. Venedik kendini izleyen kapitalist devletlerin, Cenova da daha sonra gelecek teritoryal olmayan sermaye birikimi rejimlerinin prototipidir (Arrighi, 1994: 84-85). Kapitalist birikim ve yönetim, kendisi için hem bir yerler mekânı (devlet oluşumu süreçleri) hem de bir akımlar mekânı (sermaye birikimi süreçleri) inşa etmiştir: "Yerler mekânında [...] devletlerle özdeşleştirilerek zafer kazanmıştır. Akımlar mekânında ise, bunun tam tersine, herhangi bir tekil devletle özdeşleştirilmeyerek, bütün dünyayı kucaklayan, teritoryal olmayan ticari organizasyonlar inşa ederek zafere ulaşmıştır" (Arrighi, 1994: 84).

Bu tarihsel çerçeve, modern kapitalizmin birbirini tamamlayan ama birbirinden farklı olan kökenlerini ortaya koyar. Kapitalizm, bir yönüyle, daha sonraki hegemonik devletlerin oluşumunu biçimlendiren Venedik devletinden türemiştir. Venedik prototipi, hegemonik döngülerin birbirini izlemesini ifade eder. Kapitalizm, diğer yönüyle, teritoryal olmaksızın liderlik yapabilen bir özel ticari kuruluş olan Cenova diasporasından türemiştir. Cenova prototipi, sistemik birikim döngülerinin birbirini izlemesini ifade eder (Arrighi, 1994: 84). Venedik geleceğin tekeli devlet kapitalizmi modellerinin, Cenova ise geleceğin kozmopolit finans kapitalizminin prototipidir (Arrighi, 1994: 149).

Arrighi, bu iki paralel süreç arasındaki tarihsel ilişkinin niteliğini araştırır. Devletlerin iktidar peşinde, şirketlerin ise kâr peşinde koşan kuruluşlar olduğunu konusunda tarihçi Frederic Lane ile hemfikirdir.⁵ Kapitalist dünya ekonomisinin sistemik birikim döngüleri aracılığıyla devlet ile sermayenin, teritoryal mantık ile kâr mantığının, politika ile ekonominin karşılıklı göreceli gücü dönüşmüştür:

Kapitalist dünya-ekonomisinin birikim şebekelerinin bütünüyle iktidar şebekelerine içkin ve tâbi olduğu bir sistemden iktidar şebekelerinin bütünüyle birikim şebekelerine içkin ve tâbi olduğu bir sisteme dönüşümü, her biri bir maddi genişleme içeren bir PM evresinin ardından bir finansal genişleme içeren bir MP' evresinden oluşan bir dizi sistemik birikim döngüsü aracılığıyla gerçekleşmiştir. (Arrighi, 1994: 86).

Bu dönüşüm kapitalizmin uzun dönemli gelişimi, yani *longue-durée* çerçevesinde gerçekleşmiştir. Başlangıçta sermaye birikim şebekeleri bütünüyle siyasi iktidar ağlarına içkin veya tâbi iken, özel ticari kuruluşlar – Venedik ticaret oligarşisinin yaptığı gibi– yalnızca sermaye birikiminin değil devlet inşasının ve

savaş yapmanın kontrolünü ellerine almak zorundaydılar. Birikim şebekeleri dünya çapına yayılıp onu fethedince, özel ticari kuruluşlar devletten özerklik kazandılar, hatta onun üzerinde hâkim konuma yükseldiler. Bu durumda, devlet yöneticileri yalnızca devlet inşası ve savaş yapma süreçlerinin değil, sermaye birikim süreçlerinin de önünü açmak zorunda kaldılar.

Öyleyse kapitalizmin tarihi, devlet ile sermayenin birbirleri üzerinde kontrolü ellerine geçirme mücadelelerinin birbirini izlemesi biçiminde okunabilir. Örneğin, Amerika'nın fethi toprağa dayalı devletlerin İtalyan kent-devletlerinin ticaret ağlarını kendi topraklarıyla sınırlama yönündeki aralıksız çabasının bir parçasıydı. Aslında başarılı da oldular. Ancak, yalnız Cenovalılar kapitalistlerin güç arayışının devlet iktidarını, yani İspanya İmparatorluğu'nu etkili bir şekilde araçsallaştırabileceğini göstermiştir. Cenova diaspora sermayesi, ilk sistemik birikim döngüsünü başlatmış, artan ölçüde esnekleşen birikim rejimlerini ve piyasa oluşumunu destekleyerek kapitalizmin tohumlarını ekmiştir (Arrighi, 1994: 109-110).

Venedik ekonomisinin devlet iktidarına bağımlılığı, bu modelin içe dönüşüne ve yenilikçi atılımdan yoksun kalmasına yol açmıştır. Kapitalizmin o ana kadar var olan tarihsel eğilimini, yani devlet ve sermayenin bileşimini muhafaza etmekte ise başarılı olmuştur (Arrighi, 1994: 147). Braudel (1984: 132, aktaran Arrighi, 1994), bu süreci "Venedik'in büyüklüğü üzerinde dolaşan gölge, kendi büyüklüğünün gölgesi" diyerek betimler. Yani Venedik'in savaş yapmakta ve devlet inşasındaki gücü onun esas zaafıydı; Cenova'nın bu faaliyetlerdeki zaafı ise esas gücüydü. Venedik Cenova'yı askeri güçle yenilgiye uğratmış ve toprağa bağlı bir birim olarak onu Adriyatik ticaretinden söküp atmıştır. Ne var ki, Venedik tarafından yenilgiye uğratılan Cenova, ticari ve finansal yöntemleri ve faaliyetleri genişleterek ve dünya ekonomisinin her yanında geniş şebekeler oluşturarak kapsamlı bir yenilikçi atılım yapmıştır (Arrighi, 1994: 148). Ancak, Cenova'nın koruma maliyetlerini dışsallaştırma avantajı bir süre sonra dezavantaja dönüşmüş, Hollanda hegemonyası tarafından tasfiye edilmesiyle sonuçlanmıştır (Arrighi, 1994: 150).

Tilly: Devletleri Savaş Yaratır

Charles Tilly, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu: 990-1992* başlıklı kitabında devlet oluşumunu belirleyen faktörleri ve ulus devlet biçiminin Avrupa ve dünyanın devletler sistemine hâkim olmasının nedenlerini ele alır. İlk sorunun cevabı, devlet yapılarının, çoğunlukla, hükümdarların hem ülkenin kendi topraklarında hem de ülke dışında var olan kaynaklardan savaş araçları elde etme çabasının yan ürünleri olduğudur. Weberci devlet kuramını

benimseyen Tilly, devleti belirli bir toprak parçası içinde şiddet tekeline sahip örgüt olarak tanımlar. Devletlerin merkezi organizasyonel yapısını esas olarak belirleyen faktör savaş araçlarının elde edilmesi üzerindeki mücadeledir (Tilly, 1992: 15). İkinci sorunun cevabı ise evrimsel bir bakış açısından verilir: 1. Devlet kapasitesi, savaş yapma kapasitesi ile korelasyon içindedir. 2. Savaş yapma/zor kullanma kapasitesi, sermayeden kaynak elde etme kapasitesine bağlıdır (kentsel sermayenin teritoryal zora dönüştürülmesi). 3. Başlangıçta ortaya çıkan İngiltere ve Fransa gibi ulusal devletler, başka devletler üzerinde hâkimiyet kurmak amacıyla kapasitelerini kapitalistleşmiş zora başvurma yolunda kullanmıştır (bu, sermaye ile zorun, her ikisinden de etkili olan bir melezidir). 4. Güçlünün (sermaye ile zoru en etkili biçimde birleştirebilenlerin) hayatta kalması ilkesi burada geçerlidir; diğer türler, güçlü ulusal devletlerin hâkimiyeti altında yok olur: “Uzun vadede, savaşın değişen karakteri kendi nüfuslarından geniş, dayanıklı askeri güçler devşirebilen devletleri, ki bunlar artan ölçüde ulusal devletler oluyordu, avantajlı kıldı” (Tilly, 1992: 63).

Tilly devletlerin başka devletlere ve içerideki düşmanlarına karşı zora dayanan mücadeleler veren kendisi için kuruluşlar olduğunu öne sürer. Dışarıya doğru topraklarını genişletmeye ve yeni nüfusu kendilerine tâbi kılmaya çalışırlar; böylece savaş yapma ve topraklarını genişletme kapasitelerini de artırmış olurlar. Öte yandan, kendilerine tâbi olan nüfustan savaş için gerekli kaynakları mümkün olduğunca meşru ve sürdürülebilir yöntemlerle elde etmeye meyillidirler. Devlet iktidarının dairesel mantığına göre, bir devlet başka devletler karşısında zayıfladığında içerideki düşmanlarına karşı da güçsüzleşir.

Kapitalistler ise kâr mantığına göre hareket ederler. Savaşları finanse ederken devletleri kendi çıkarlarına uygun biçimde yönlendirmeye çalışırlar. Bu açıklama, sermaye/sömürü ile zor/hâkimiyet arasında yapılan analitik ayrıma dayanır. Tilly, Avrupa devletlerinde askeri aygıtın başka devlet faaliyetleri karşısında uzmanlaştığı ve devletin temsili organlarını kontrolü altına aldığı kanısındadır. Ancak, sermaye öteki faaliyetler üzerinde gücünü artırdıkça, zor mantığı kâr mantığına giderek daha tâbi bir duruma gelmiştir.

Arrighi’nin Avrupa kapitalizminin tarihini betimlerken kullandığı sermaye mantığı ile teritoryal mantık arasındaki çatışmalı ve tamamlayıcı (diyalektik) ilişki, Tilly’nin analizinde kentler ve devletler arasındaki bir ilişki olarak ele alınır. Burada Tilly’nin ana kavramsal araçları zor ve sermayedir. Buna göre, kentler sermayenin tercih ettiği mekânlardır, devletler ise zorun billurlaşmış olduğu kuruluşlar. Tilly (1992: 16), zoru elinde tutanların, devlet inşası aktörlerinin, esas faaliyetleri kentlerde yoğunlaşan ve kentleri oluşturan sermaye biriktiricilerini kendi amaçlarına doğru nasıl çektiğini betimler. Tilly’ye göre, devlet yöneticileri

zor araçlarını daha fazla nüfusu ve kaynağı kontrol etmek için kullanırlar. Bunu yaparak kendilerine tâbi nüfusu silahsızlandırır ve ülke içinde şiddet tekeli kurlarlar (Tilly, 1992: 69). Bu sayede askeri gücünü artıran devletler, zayıf devletleri ve toplulukları fethetmeye çalışırlar. Devletler arasında “özellikle savaş ve savaş hazırlığı aracılığıyla” yaşanan rekabet, her bir devletin ülkesi içindeki oluşumunu da biçimlendirir.

Tilly, erken modern dönemde Avrupa’yı “zor-yoğun”, “sermaye-yoğun” ve “kapitalistleşmiş zor” olarak üç bölgeye ayırır. Rusya gibi zor-yoğun bölgeler, daha düşük kentsel nüfus yoğunluğuna ve ticari ve sınai faaliyete sahip, kırsal ve tarımsal bölgelerdi. İtalyan kent-devletleri gibi sermaye-yoğun bölgelerde kent nüfusu yoğun, piyasa mekanizmaları ve ticarileşmiş üretim hâkimdi. Devletler ihtiyaç duydukları kaynakları ilkinde zor yoluyla, ikincisinde piyasa mekanizmaları aracılığıyla elde ediyordu. Britanya ve Fransa’nın temsil ettiği kapitalistleşmiş zor ise bu ikisinin senteziydi. Devletler arasında değişen güç dengeleri ve artan savaş maliyetleri sonucunda kapitalistleşmiş zor ulus devlet formunda kıtaya hâkim olmuştur:

Savaşın büyüyen ölçeği ve Avrupa devletler sisteminin ticari, askeri, diplomatik etkileşim aracılığıyla birbirine kenetlenmesi, bir sürenin sonunda daimi ordular besleyebilen devletlere savaş yapma bakımından avantaj kazandırdı; geniş kırsal nüfusa, kapitalistlere ve görece olarak ticarileşmiş ekonomilere sahip olan devletler kazançlı çıktı. Savaşın koşullarını onlar belirlemeye başladı, onların devlet biçimi Avrupa’da hâkim hale geldi. En sonunda Avrupa devletlerinin hepsi o biçime doğru evrildi: ulusal devlete (Tilly, 1992: 15).

Yukarıda belirtildiği gibi, Tilly (sırasıyla kentlerde ve devletlerde gelişen) iki paralel süreç olarak sermaye birikimini ve zoru analitik olarak ayırmakta ve bu analitik ayrımın tarihsel gerçekliğe tekabül ettiğini iddia etmektedir. Bir yandan kapitalistler sermayenin yatırılması, işletilmesi ve birikiminde uzmanlaşan aktörlerdir. Tilly kapitalistlerin kapitalizmden evvel de var olduğu noktasında Braudel ve Arrighi ile hemfikirdir. Kapitalizmden önce ve kapitalizm çerçevesinde, kapitalistler yalnızca üretimin düzenleyicileri olmamış, aynı zamanda ve genellikle tüccar, girişimci ve finansör rollerini oynamıştır. Ancak, Braudel ve Arrighi’den farklı olarak, Tilly (1992: 17) kapitalizm teriminin esas olarak üretim ve ticaret alanlarıyla ilgili olduğunu, “ücretli emekçilerin kapitalistlerin sahip olduğu malzemeyi kullanarak çeşitli mallar ürettikleri” sistem anlamına geldiğini ifade eder. Kapitalizmin 1500 yılından sonra kapitalistlerin üretim alanını kontrol etmeleriyle ortaya çıktığını iddia eder. Braudel ve Arrighi için ise üretim kapitalizmin tanımlayıcı mekânı değildir, sermaye birikimin mümkün olduğu mekânlardan yalnızca biridir. Kapitalistler bu alanı sözü edilen tarihten

itibaren seçmiştir. Braudel ve Arrighi kapitalizmin kökenini on altıncı yüzyılın başına değil, çok daha erken bir tarihe, on üçüncü yüzyılda Kuzey İtalya'ya kadar geri götürürler. Tilly sermaye birikimine ve yoğunlaşmasına yol açan sürecin aynı zamanda sermaye-yoğun bölgelerde büyük kentler yaratmış olduğunu ileri sürer. Köylülüğün mülksüzleştirilmesi, geniş kesimleri hayatlarını sürdürebilmek için sermaye birikimine bağımlı kıldığı ölçüde nüfusun mekânda dağılımı sermayenin dağılımını izlemiştir. Kapitalist işletmeler birbirine ne kadar yakın olursa sermaye birikimi o kadar büyük olmuş, nüfus yoğunluğu da ona bağlı olarak artmıştır. Sermaye birikiminin yoğunlaştığı yerlerde nüfus da yoğunlaşır ve kent merkezleri oluşur (Tilly, 1992: 17-18).

Tilly, sermaye birikimi ile zorun aynı mekânda yoğunlaşması sonucunda güçlü devletlerin oluştuğunu iddia eder. Zorun içeriye ve dışarıya karşı etkili biçimde kullanımı, devlet yöneticileri için bazı yükler getirir. Bir kere, “ele geçirdikleri toprakları, malları ve insanları yönetmek” zorunda kalırlar; “kaynakların elde edilmesiyle, malların, hizmetlerin ve gelirin dağılımıyla, uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin ilgilenmeleri gerekir” (Tilly, 1992: 20). Modern devletlerin merkezi yapısı, silahlı kuvvetlerin yaratılması ve desteklenmesi çabasının yan ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Tilly, 1992: 26). Başka bir deyişle, savaşları devletler yaratmamıştır, devletleri savaşlar yaratmıştır (Tilly 1985). Bu görevler zorun sahiplerini savaş yapmaktan başka işlere dönmeye iter, savaş yapmaya karşı olan çıkarlar da yaratır. Fetih beraberinde yönetimi getirir. İkincisi, savaş kaynakların elde edilmesini içerir, bu da vergilendirme ve borçlanma mekanizmalarını gerektirir. Bu mekanizmalar çoğu zaman savaş yapma araçlarından daha hızlı gelişir. Bu mekanizmaları yürütenler de çıkar gruplarını oluştururlar ve savaş taraftarlarının gücünü dengelerler (Tilly, 1992: 20). Üstelik, askere alınan ve sömürülen alt sınıfların direnişleri devleti giderek karmaşıklaşan bir süreç içinde kaynak temini ve askere alma alanlarında daha sofistike mekanizmalar geliştirmeye yöneltmiştir (Tilly, 1992: 27). Tilly, Avrupa devlet sisteminin yaşadığı evrim sürecine, saf anlamda zor-yoğun ve sermaye-yoğun devlet oluşumlarını bir kenara bırakarak, kapitalistleşmiş zora dayalı ulusal devletin galebe çaldığı bir süreç olarak bakar:

Uzun vadede, Avrupa devletlerinin bileşenlerini, başka faaliyetlerden çok daha fazla, savaş ve savaş hazırlığı yarattı. Savaş yitiren devletler küçüldü, çoğu zaman da ortadan kalktı. En geniş zor kullanma araçlarına sahip olan devletler, büyüklükleri ne olursa olsun, savaşları kazanma eğilimi gösteriyordu; etkinlik (yani çıktının girdiye oranı), etkililikten (toplam çıktıdan) sonra geliyordu (Tilly, 1992: 28).

Tilly'nin kapitalistleşmiş zor olarak nitelediği bölgeler, kaynakların elde

edilmesinde dolaysız zor ile piyasa mekanizmalarını birlikte kullanarak kapasitelerini artırmışlardır. Devletlerarası rekabet, teknoloji, savaşan devletlerin ölçeğinin büyümesine paralel olarak savaşların maliyeti – özellikle on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda– artmıştır (Tilly, 1992: 79). Devletler, vergilendirme ve borçlanma yollarıyla artan ölçüde kapitalistlere bağımlı hale gelmiştir. On beşinci yüzyılın sonlarından beri, büyük askeri devletler kapitalist genişlemenin sağladığı teşvike uygun davranmak zorunda kalmış, Cenova türünden küçük ölçekli tüccar devletleri avantajlarını yitirmiştir (Tilly, 1992: 76). Sermaye birikiminin daha hızlı geliştiği bölgelerde savaş yapmanın maliyeti gittikçe katlanılabilir hale gelmiştir. Böylece, kapitalistleşmiş zor bölgeleri sürdürülebilir devlet oluşumlarının mekânı haline gelmiş, buralarda “sermaye ve zorun sahipleri göreceli eşitlik koşulları çerçevesinde ilişkiye girmiştir” (Tilly, 1992: 30).

Politik Marksizmin Eleştirel Değerlendirmesi

Kapitalizmin kökenini İngiliz kırlarında bulan Maurice Dobb ile kapitalizmin dünya çapında gerçekleşen bir sürecin ürünü olduğunu düşünen Paul Sweezy arasında 1950’lerde yaşanan uzun tartışma (Dobb vd., 1978) hatırlanırsa, sosyal bilimcilerin kapitalizmin kökenini ve erken dönem gelişim dinamiklerini en az yetmiş yıldır tartıştıkları görülür. Tartışmaya konu olan faktörler (sınıf ilişkileri, emek verimliliği, nüfus artışı/azalışı, savaşlar, sömürgecilik, devlet biçimleri, uluslararası ilişkiler vb.), karşılaştırılan birimler (Çin, İtalya, Fransa, Hollanda, İngiltere vb.) ve savunulan yaklaşımlar (bağımlılık kuramı, dünya sistemleri analizi, Malthusçu yaklaşımlar, Politik Marksizm, eşitsiz ve bileşik gelişme vb.) çok çeşitli ve karmaşıktır. Tartışmalar Marksist ve Weberci kuramların farklı unsurlarından ilham alarak yapılmıştır. Dahası, yazının başında belirttiğimiz gibi, tartışmanın belirli başlıklarında benzer görüşleri savunan sosyal bilimcilerin diğer başlıklarda farklı görüşler ileri sürdüğü görülmüştür.⁶ Bu nedenle, bu kısa yazı çerçevesinde kapitalizmin kökeni hakkındaki tartışmaların ayrıntılı bir bilançosunu çıkarmak yerine yukarıda ele aldığımız yaklaşımlara köklü eleştiriler yöneltten Politik Marksizm akımını kısaca değerlendireceğiz.

Bilindiği gibi, “Annales Okulu” olarak bilinen tarih yazımı geleneğinin önde gelen temsilcilerinden Fernand Braudel’in yapıtları, “dünya sistemleri analizi” olarak bilinen tarihsel sosyoloji akımının erken dönem esin kaynaklarından biridir. İki akım arasındaki ilişki bizzat Braudel tarafından kabul edilmiştir. Braudel, dünya sistemleri yaklaşımının kurucu metinlerinden olan, Immanuel Wallerstein’in 1974 tarihli *Modern Dünya Sistemi: Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyıldaki Avrupa Dünya-Ekonomisinin Kökenleri* başlıklı kitabını yayımlanmadan önce incelemiştir (Wallerstein 1974). Giovanni Arrighi ise dünya sistemi analizinin Wallerstein

ile birlikte en bilinen temsilcisidir. Robert Brenner (1985) ve Ellen Meiksins Wood ([1999] 2002) tarafından temeli atılan Politik Marksizm yaklaşımı, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren dünya sistemi yaklaşımına bir dizi önemli eleştiri yapmıştır. Buna göre, dünya sistemi yaklaşımı kapitalizmin doğuşunu ve gelişimini üretim yerine ticarileşme temelinde açıklayan popüler yaklaşımın bir alt kümesinden ibarettir. Brenner ve Wood, dünya sistemi yaklaşımın kapitalizmin doğuşunu ve gelişimini yalnızca metaların dolaşımı alanındaki *niceliksel* artışa bakarak açıklamaya çalıştığını, sistemin belirleyici unsuru olan üretim alanındaki *niteliksel* değişimleri göz ardı ettiğini ileri sürmüştür. Buna göre, dünya sistemi yaklaşımı uluslararası ticaretin önce Avrupa'da, on altıncı yüzyılda Amerika'nın sömürgeleştirilmesinden sonra dünya çapında dramatik biçimde artışını kapitalizmin doğuşunun temel nedeni olarak görür. Uluslararası ticaret hacminin dramatik olarak artışı, Orta Çağ boyunca Avrupa kentlerinde feodalizmin gözeneklerinde gelişen ticaret ve finans burjuvazisini hızla güçlendirmiştir. Güçlenen burjuvazi, izleyen dönemde tarım ve sanayideki devrimci değişimleri gerçekleştirmiştir. Bu ekonomik gelişimin siyasi alandaki ifadesi mutlak monarşilerin yükselişi ve ardından (bu monarşileri yıkan veya sembolik bir konuma hapseden) burjuva devrimleridir.

Politik Marksizm, ticarileşme yaklaşımına (ve onunla aynı gördükleri dünya sistemleri analizine) birbiriyle bağlantılı beş temel eleştiri yapar. Birincisi, ticarileşme kuramları kapitalizmi kapitalistlerin doğrudan üreticilere piyasa aracılığıyla dayattığı bir zorunluluk olarak değil, insan doğasına uygun bir olanak olarak görür. Buna göre, kâr güdüsü insan doğasına uygundur ve insanlığın erken dönemlerinden itibaren mevcuttur. Wood'a ([1999] 2002: 16, 27, 74) göre, ticarileşme yaklaşımı, sermayenin tarihini (en azından) Orta Çağ'a kadar geriye götürerek feodal dönemde kent burjuvazisinin gelişimine engel olan faktörleri doğal akışı engelleyen, suni sınırlar olarak görmüş, kapitalizmi ise söz konusu sınırları ortadan kaldırarak tarihin doğal mecrasında akmasını sağlayan bir sistem olarak kavramıştır.

İkincisi, ticarileşme kuramları kapitalizm öncesi sistemlerdeki piyasa ile kapitalist piyasa arasındaki farklılıkları görmezden gelmiştir. Kapitalizm öncesindeki piyasa, genel olarak lüks tüketim maddelerinin ticaretine dayanıyor, nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylüleri (başta üretim aracı olan toprak ve onun ürünü olan gıda maddeleri olmak üzere) temel ihtiyaçlarını piyasadan karşılamak zorunda bırakmıyordu. Brenner (1985) ve Wood'a ([1999] 2002) göre, on altıncı yüzyıldan itibaren önce İngiltere'nin kırsal bölgelerinde ortaya çıkan kapitalist piyasa, köylüleri toprağı ve gıdayı piyasa aracılığıyla temin etmek zorunda bırakmıştır. Feodal dönemde büyük toprak sahipleri toprak rantını köylüleri topraktan koparacak ölçüde yüksek tutmaktan kaçınırken, kapitalist dönemde

toprak rantı arazinin verimli biçimde ekilip biçildiği koşullarda elde edilecek kazanca göre belirlenmeye başlamıştır. Toprak rantı, politik olarak değil, tarımsal üretkenlik (özellikle de emek verimliliği) artışına göre belirlenmiştir. Emek verimliliğini artıramayan köylüler, giderek daha rekabetçi koşullarda belirlenen toprak kiralalarını ödeyemedikleri için giderek mülksüzleştirilmiştir.

Üçüncüsü, Politik Marksizm ticarileşme kuramlarını kapitalist piyasanın basıncı altında üretimin dönüşümünü ihmal etmekle eleştirir. Brenner ve Wood’a göre, kapitalist üretim ilk olarak on altıncı yüzyılda İngiliz tarımında doğmuştur. Daha yüksek toprak rantı talep eden büyük arazi sahipleri, mülkiyetlerindeki toprakları emek verimliliği düşük köylü aileleri yerine giderek artan ölçüde ücretli emekçi istihdam eden ve modern tarım tekniklerini kullanan kapitalist çiftçilere kiralamaya başlamıştır. Giderek rekabetçi hale gelen toprak piyasası, bir yandan emek verimliliğini artıran yenilikleri teşvik ederken diğer yandan bu değişime uyum sağlayamayan köylülüğü mülksüzleştirmiştir. Kırdaki “toplumsal mülkiyet ilişkileri” kapitalist yönde dönüşmüştür. Bunun ürünü olan tarım kapitalizminin yarattığı sermaye birikiminin ve proleterleşmenin olgunlaşması, İngiltere’de 18. yüzyılın sonundan itibaren sanayi kapitalizmini doğurmuştur. İlk birikimin ve feodalizmden kapitalizme geçişin bir dizi ülkeye yayılan bileşik bir süreç, Hollanda’nın on yedinci yüzyılın “model kapitalist ülkesi” olduğunu saptayan Marx’tan farklı olarak,⁷ Brenner ve Wood kapitalist üretimin ilk defa İngiltere’de ortaya çıktığında ve aynı dönemde Hollanda’nın kapitalist olmadığına ısrarcıdır. Ayrıca, on altıncı yüzyıldan itibaren İngiliz tarımındaki emek verimliliğinin Avrupa’nın (ve dünyanın) geri kalanından çok daha yüksek bir düzeye çıktığını iddia ederler (Wood, [1999] 2002: 19-20, 57).

Dördüncüsü, Politik Marksistler sömürgeciliğin kapitalizmin ortaya çıkışında ve erken dönemdeki gelişiminde ciddi bir rol oynamadığını ileri sürerler. Sömürgecilik ile kapitalist üretim arasında bağlantı kuran tüm yaklaşımların ticarileşme kuramının hatalı varsayımlarına dayandığını ileri sürerler. Buna göre, sömürgelerden elde edilen finansal artığın Sanayi Devrimi’ne katkısı ihmal edilebilir düzeydedir. Sanayi kapitalizminin koşullarını hazırlayan esas unsur tarım kapitalizmidir. Politik Marksizm, sömürgeci ülkelerin burjuvazisinin sömürgelerinde standart ücretli emekten farklı olan, köle emeği ve diğer bağımlı, zora dayalı emek gücü türlerini kullanmasını da sömürgeciliğin kapitalizmin kurucu unsuru olmadığını, ancak destekleyici bir faktör olarak ele alınabileceği gösteren kanıtlar olarak görür (Wood, [1999] 2002: 147-165).

Son olarak, Politik Marksizm kapitalist devlet oluşumu konusunda hem ticarileşme yaklaşımı adını verdiği yaklaşıma hem de Tilly’nin savunduğu modern devletin ve devletlerarası sistemin uluslararası bağlamda ve aşağı yukarı

eşzamanlı olarak oluştuğu fikrine itiraz eder. Buna göre, İngiltere ilk modern devlettir ve diğer Avrupa devletlerinin ve uluslararası ilişkilerin modernleşmesi uzun zaman almıştır (Teschke, 2003).

Politik Marksizm yaklaşımının kapitalizmin kökenine ilişkin açıklaması, öne çıkarılan faktörler (kapitalist piyasa, tarım kapitalizmi, sınıf mücadelesi, yükselen emek verimliliği vb.), mekân (İngiltere kırları) ve zaman (on altıncı yüzyıl) bakımından son derece açık ve anlaşılırdır. Politik Marksizmin berraklığının muarızlarını teorik ve ampirik bakımdan daha spesifik olmaya zorlayarak kapitalizmin doğuşu hakkındaki tartışmalara ciddi katkıda bulunduğunu bu akımın en sert eleştirmenleri de teslim ediyor (Anievas ve Nişancioğlu, 2014). Buna rağmen, Politik Marksizmin yukarıda özetlenen argümanları ciddi teorik ve ampirik sorunlar barındırıyor ve eleştiriyi hak ediyor. İlk olarak, Wood'un kapitalizmin kökenini kentlerde arayan ve kent burjuvazisi ile feodal yönetimler arasındaki çelişkilere dikkat çeken yaklaşımların tamamına yönelttiği kapitalizmi doğallaştırma eleştirisi isabetli değildir. Tersine, Wood'un İngiltere kırları örneğine dayanarak betimlediği sürecin (piyasanın basıncı altında emek üretkenliğinin artması ve sınıfsal çelişkilerin derinleşmesi) on altıncı yüzyılda ve öncesinde Avrupa kentlerinde yaşandığını gösteren ciddi tarihsel araştırmalar mevcuttur.⁸ Örneğin Marx ([1894] 1981: 453) tüccar sermayesinin (tarım kapitalizmi dolayımından geçmeksizin) sanayi sermayesine dönüşümünü feodalizmden kapitalizme giden farklı patikalardan biri olarak saymıştır. İngiltere'deki Sanayi Devrimi'nden çok önce Venedik'teki silah fabrikalarında ve Hollanda'nın tersanelerinde on binlerce ücretli işçi kapitalist disiplin altında, emek verimliliğini artırmayı amaçlayan modern teknolojileri giderek daha yoğun kullanarak çalışıyordu (Anievas ve Nişancioğlu, 2015: 29). On altıncı yüzyıldan evvel Batı Avrupa'nın pek çok bölgesinde özellikle tekstil sektöründe ciddi bir bölgesel rekabet mevcuttu ve atölye sahiplerini daha fazla ücretli işçi istihdam etmeye ve modern teknoloji yatırımı yapmaya zorluyordu (Mielants, 2000: 263-266). Dahası, Hollanda'da tarım kapitalizminin İngiltere'den daha erken bir aşamada geliştiği de saptanmıştır (Brandon, 2011: 118-119). Bu nedenle, Wood'un iddiasının aksine, on altıncı yüzyıl öncesindeki ve İngiltere haricindeki kapitalistleşme süreçlerini ortaya koyan araştırmacıların kapitalizmi doğallaştırmaya hizmet ettiğini düşünmek için bir neden yoktur. Nihayet, kapitalistlerin en başından itibaren yalnızca üretim alanında diğer dolaşım alanında da faal olduklarını teslim etmenin sınıf analizini dışlamak anlamına gelmediği açıktır. Örneğin Arrighi'nin "maddi genişleme" adını verdiği evre doğrudan üretimle ilgilidir. Arrighi, bu evrenin sona ermesinin sınıf mücadelesini kızıştırdığını da saptamıştır. Dolayısıyla Arrighi'ye yöneltilen sınıf meselesini tamamen ihmal etme eleştirisi (Teschke, 2003: 138) isabetsizdir.

Kısacası, Politik Marksizmin üretim ile dolaşım ve ticaret kapitalizmi ile tarım kapitalizmi arasında kurduğu karşılıklı “yanlış bir antitez”dir (Banaji, 2013: 136).

İkincisi, Brenner ve Wood’un İngiliz tarımındaki emek üretkenliğine ilişkin varsayımları geçersizdir. Günümüzün önde gelen ekonomi tarihçilerinden Robert C. Allen’in (2009: 528) verilerine göre, on dördüncü yüzyılın başından on sekizinci yüzyılın ikinci yarısına kadar İngiliz tarımındaki emek üretkenliği Belçika ve Hollanda’nın sürekli olarak altındaydı ve 1800 yılı itibarıyla İngiltere ile Hollanda’nın tarımsal emek verimliliği birbirine eşitti. Ayrıca, Brenner’in iddiasının (Brenner ve Isett, 2002) aksine, 1820 gibi geç bir tarihte dahi İngiliz tarımındaki emek verimliliği Çin’in (İngiltere ile karşılaştırılabilir ölçekteki) Yangzi Deltası’ndan yalnızca %10 oranında fazlaydı (Allen 2009, 532-541). Bu nedenle, İngiliz tarımının emek verimliliği düzeyine dayanarak kapitalizmin doğuşunu ve erken dönem gelişimini açıklamak mümkün değildir.

Nihayet, Sanayi Devrimi’ni yalnızca İngiltere’nin iç dinamiklerine dayanarak açıklamak da güçtür. On sekizinci yüzyılın sonu ile on dokuzuncu yüzyılın başındaki Sanayi Devrimi sırasında Asya ve Batı Hint Adaları’ndan yapılan kaynak transferleri Britanya’nın toplam sermaye oluşumunun üçte birinden fazlasını karşılamıştır (Patnaik, 2006). Kısacası, sömürgeciliğin sağladığı olanaklar olmaksızın, İngiltere’deki tarımsal dönüşümün dünyayı kapitalistleştiren güçlü bir dinamik yaratması imkânsızdı (Anievas ve Nişancıoğlu, 2015: 152). Bu kritik faktörlere işaret etmek, sınıf mücadelesini görmezden gelmek anlamına gelmez.

Kapitalizmin kökeni konusundaki ciddi farklılıklarına rağmen, Politik Marksizm, dünya sistemi analizi ve Tilly’nin yaklaşımı arasında bazı önemli benzerlikler mevcuttur. Hepsi kapitalistlerin belirli bir aşamada devlet politikalarını belirleyici güce kavuştuğunu kabul eder. Politik Marksizm, 1688’den itibaren İngiliz sermayesinin vergi, ordu ve dış politika gibi kilit alanlarda devlet politikaları üzerinde belirleyici hale geldiğini savunur (Teschke, 2003: 252-253). Braudel (1984: 51) ve Arrighi (1994: 11) bunu doğru kabul eder ama benzer bir sürecin daha erken bir aşamada İtalya’da, sonrasında Hollanda’da gerçekleştiğini savunurlar. Tilly ise Avrupa kapitalizminin Britanya ve Fransa’nın temsil ettiği kapitalistleşmiş zora dayalı modelin zemini üzerinde yükseldiğini iddia eder. Güçlü bir kapitalist ekonominin savaşların finansmanı bakımından zayıf ekonomilere nazaran ciddi avantajlar sunduğunu tartışmanın tüm tarafları kabul eder. Askeri rekabetin kapitalist sanayileşmeyi teşvik etmesi, tarafların üzerinde anlaşıldığı bir diğer noktadır (Arrighi, 2007: 268-272; Teschke, 2003: 261-263; Wood, [1999] 2002: 175).

Sonuç

Bu yazıda Braudel, Arrighi ve Tilly'nin devlet ile sermaye arasındaki tarihsel ilişkinin kapitalizmin gelişimindeki yerine dair temel görüşlerini ve Politik Marksizm akımının bu görüşlere yönelttiği eleştirileri kısaca ele aldık. Tartışmamızın çerçevesi, kapitalist mantık ile teritoryal mantığın bütünleşmesini dünya kapitalizminin temeli olarak gören Braudel tarafından kurulmuştur. Aslında hem Braudel'e hem de Arrighi'ye göre kapitalist mantık kendi tarihine devletin iktidar mantığından daha geride başlamış, ancak zamanla üstünlüğü ele geçirmiştir. Devlet ile sermayenin iç içe geçtiği alan genişledikçe sermayenin iktidarı kurulmuştur. Bu ikili aynı zamanda kapitalizmin piyasa ekonomisiyle aynı şey olmadığını ama en üst düzeyde finans kaynaklarını ve devlet iktidarını kullanarak kendisini piyasa ekonomisinin üzerine yükselttiğini iddia ederler. Bu kaynaklar kapitalizme en temel silahlarını, yani esneklik/adaptasyon kapasitesini sağlamıştır.

Braudel bu tarihsel deneyimi mekânsal bir çerçeveye yerleştirerek dünya ekonomisinin hiyerarşik yapısına, merkez ve çevre bölgelerine işaret etmiştir. Arrighi bu akıl yürütmeyi daha ileri götürerek kapitalizmin yapısal krizlerini ancak merkezinde bulunan ve teritoryal bir güce yaslanan bir birimin, yani hegemonik devletin liderliğinde aşabileceğini öne sürmüştür. Kapitalist iktidarın mantığı ile teritoryal iktidarın mantığı arasındaki çelişkiler, dünya-ekonomisinin politik ve ekonomi mekânlarının hegemonik devletler eliyle yeniden düzenlenmesi yoluyla çözülmüştür. Kapitalizmin gelişimini yalnızca feodalizmden kapitalizme geçiş olarak değil, dağınık kapitalist aktörlerin yoğunlaşması ve merkezileşmesi olarak tanımlayan Arrighi, buna iki koşul daha ilave eder. İlki devlet ile sermayenin elindeki gücün Avrupa kıtasında üst üste gelmesi, ikincisi devletler arasında likit sermaye üzerine sürekli rekabettir. Zira sermayenin akıcılığı tarihte tekerrür eden bir olgudur. Bu rekabet, devletlerin kapitalistlere hâkim olduğu bir sistemden kapitalistlerin devletlere hâkim olduğu bir sisteme geçişin önünü açmıştır. Kapitalistler ile devletler arasındaki diyalektik ilişki, kendisini her mekânda ve zamanda yeniden üretir. Kapitalistlerin devlete ihtiyacı vardır. Bu ihtiyaç zaman zaman kapitalistlerin devletten kurtulma ihtiyacını doğurur. Ters de doğrudur. Devletin göreceli özerkliğine ilişkin anlatımlar, aynı tarihsel sürecin boylamasına birer fotoğraf karesidir. Ne var ki, Arrighi'ye göre, kapitalist güç mantığı ile teritoryal güç mantığı öylesine iç içe geçmiştir ki, devletler kapitalistlerin temel çıkarlarına aykırı davranamazlar.

Kapitalistlerin ve devlet yöneticilerinin çıkarlarının yapısı analitik olarak da, tarihsel olarak da farklıdır. Devletler iktidar muhafazalarıdır (toprak, nüfus, savaş gücü), kapitalistler ise sermaye biriktiriciler. Tilly'ye göre, devletlerin

esas kaygısı topraklarını ve nüfuslarını genişletmek, esas faaliyetleri ise savaş yapmaktır. Devletin başka faaliyetleri bu amaçların yan ürünüdür. Kapitalistler ise her zaman sermaye birikimini maksimize edecek şekilde davranmıştır. Tarihsel olarak devletler kapitalistlerin gücünü savaş kapasitesini maksimize etmek için kullanmıştır. Tilly, Braudel ve Arrighi'nin de paylaştığı iki tarihsel eğilim tespit eder. İlkin, sermaye öteki faaliyetlerden daha güçlü hale geldikçe, zor mantığı artan ölçüde sermaye mantığına tâbi hale gelmiştir. İkincisi, sermaye mekânları ile zor mekânları arasındaki kaynaşma savaş yapma açısından en sürdürülebilir kaynakları yaratmıştır. Bu da ulus devletlerin üstünlüğünde bir dünyanın koşullarını yaratmıştır. Her ne kadar Tilly'nin görüşlerinde Arrighi'nin benimsediği diyalektik ton yoksa da, sermaye ile devlet arasındaki ilişkinin tarihsel evrimi konusunda birbirlerine yakındırlar.

Böylelikle her üç araştırmacının analizleri de başlangıçta ileri sürdüğümüz, politika ile ekonominin birbirine indirgenemeyeceği görüşünü temellendirmektedir. Bunlar tekerrür eden bir diyalektik ilişki içindedir ama bu tekerrür seküler bir eğilimin içinde yer alır. *Longue durée* ölçeğinde kapitalist güç mantığı, teritoryal güç mantığından gittikçe daha etkili hale gelmiştir. Politik Marksist eleştiri, bu araştırmacıların yapıtlarını yanlışlayacak ölçüde güçlü olmasa da, kapitalizme ilişkin daha net bir tarihsel nedensellik zinciri kurmayı teşvik ederek tartışmaya ciddi katkıda bulunmuştur.

Sonnotlar

¹ Bu yazı hakkındaki değerli eleştirileri ve önerileri için *Mülkiye Dergisi*'nin hakemlerine ve Eylem Taylan'a teşekkür ederiz.

² Bir ülkenin/devletin “topraklar”ını kavramlaştırmak için Batı dillerinde kullanılan kelime (İngilizcesiyle söyleyecek olursak “territory”), Türkçe’de çapraşık bir kullanım sorunu yaratmaktadır. Kelimenin sıfat halinin (“territorial”) Türkçe karşılığı yoktur. Oysa son dönemde literatürde “territorial” sözcüğü bir işleyiş mantığını ya da devlet türünü işaret etmek için çok sık kullanılmaktadır. Şayet Türkçe kullanımda ısrar edecek olursak, “toprak” sözcüğü ile yapılacak çeşitli kelime bileşimleri (“toprağa bağlı devlet”, “toprak gücüne bağlı mantık” vb.) hem sözü edilen devlet tipini ya da mantığı yeterince kavramsal bir bütün olarak gösterme kapasitesine sahip olmayacak, hem de bazen okurun zihninde tarımın kaynağı anlamında “toprak” kullanımı anlamıyla karışması riskini doğuracaktır. Bu yüzden bu yazıda, İngilizce’deki “territory” sözcüğü “toprak” ya da “topraklar” ile, “territorial” terimi ise “teritoryal” ile karşılandı.

³ Çin’in uzun süren ekonomik üstünlüğünü vurgulayan ve giderek genişleyen literatürün önemli örnekleri için bkz. Arrighi (2007); Pomeranz (2000); Wong (1997).

⁴ Gerschenkron üzerindeki Trotskiy etkisini gözler önüne seren bir çalışma için bkz. Van der Linden (2012).

⁵ Frederic C. Lane Venedik kent-devleti üzerine uzman bir tarihçidir. Kapitalizm ve askeri güç arasındaki ilişki hakkında Arrighi'ye ilham veren görüşleri için bkz. Lane (1979).

⁶ Örneğin Arrighi, ölümünden kısa süre önce David Harvey'e verdiği mülakatta Brenner ve Wallerstein'in üretim ilişkileri ile dünya ekonomisindeki farklı konumlar (merkez-yarı-çevre-çevre) arasındaki ilişkiye dair görüşlerinin benzer olduğunu, kendi görüşlerinin ise her ikisinden farklı olduğunu söylemiştir (Arrighi, 2009: 69-70).

⁷ Marx, *Kapital*'in birinci cildinde kapitalizmin gelişiminin uluslararası niteliğini açıkça ifade etmiştir: "Amerika'da altın ve gümüş madenlerinin keşfi, yerli halkın kökünün kazınması, köleleştirilmesi ve madenlerin bunların mezarı haline getirilmesi, Doğu Hint Adalarının fethine ve yağmalanmasına başlanması, Afrika'nın, siyah derililerin ticari amaçlarla avlandığı alana çevrilmesi, kapitalist üretim döneminin şafağının işaretleriydi. Bu masalımsı süreçler ilk birikimin ana uğraklarını oluşturur. Bunu, sahnesi bütün yeryüzü olmak üzere, Avrupalı ulusların ticaret savaşları izler. Bunlar Hollanda'nın İspanya'dan ayrılmasıyla başlar, İngiltere'de Jakobenlere karşı savaşla muazzam boyutlara ulaşır ve Çin'e karşı girişilmiş Afyon Savaşı ile hâlâ devam eder, vb. İlk birikimin farklı uğrakları, şimdi, az çok bir zaman sırası izleyerek, özellikle İspanya, Portekiz, Hollanda, Fransa ve İngiltere'ye dağılmış bulunuyor. Bunlar, 17. yüzyılın sonunda İngiltere'de sömürge sistemini, devlet borçları sistemini, modern vergi sistemini ve korumacılık sistemini içine alan sistematik bir bütün oluşturur. Bu yöntemler, sömürgecilik sisteminde olduğu gibi, kısmen en kaba zora dayanır. Ama hepsi, feodal üretim tarzının kapitalist üretim tarzına dönüşüm sürecini uygun bir ortam yaratarak hızlandırmak ve geçiş süresini kısaltmak için, devlet zorundan yararlanmıştı" (Marx, [1867] 2010: 718-719, vurgu bize ait). Marx, aynı yerde "Hollanda 17. yüzyılın örnek kapitalist ülkesiydi" saptamasını yapar (Marx, [1867] 2010: 718). Marx'ın bu pasajı, Arrighi'yi esinlendiren teorik kaynaklardan biridir (Arrighi, 2007: 85-87). Hollanda kapitalizmi hakkında ayrıca bkz. Brandon (2011); Van der Linden (1997).

⁸ On altıncı yüzyıldan önce Avrupa kentlerinde üretim alanının kapitalist dönüşümüne ilişkin ayrıntılı bir literatür taraması ve analiz için bkz. Mielants (2000).

Kaynakça

Allen R C (2009). Agricultural Productivity and Rural Incomes in England and the Yangtze Delta, c. 1620-c.1820. *Economic History Review*, 62 (3), 525-550.

Anievas A ve Nişancioğlu K (2014). The Poverty of Political Marxism. *International Socialist Review*, 94, <https://isreview.org/issue/94/poverty-political-marxism>. Son erişim tarihi, 1/11/2016.

Anievas A ve Nişancioğlu K (2015). *How the West Came to Rule: The Geopolitical Origins of Capitalism*. Londra: Pluto Press.

Gürel B ve Yörük E (2018). Devlet, Sermaye ve Kapitalizmin Tarihsel Sosyolojisi. *Mülkiye Dergisi*, 42 (2), 209-237.

Arrighi G (1994). *The Long Twentieth Century : Money, Power, and the Origins of Our Times*. Londra ve New York: Verso.

Arrighi G (2001). Braudel, Capitalism, and the New Economic Sociology. *Review*, 24 (1), 107-123.

Arrighi G (2007). *Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-first Century*. Londra ve New York: Verso.

Arrighi G (2009). The Winding Paths of Capital— Interview by David Harvey. *New Left Review*, 56: 61–94.

Arrighi G ve Drangel J (1986). The Stratification of the World Economy: An Exploration of the Semi-Peripheral Zone. *Review*, 10 (1), 9-74.

Arrighi G, Silver B J, Brewer B D (2003). Industrial Convergence, Globalization, and the Persistence of the North-South Divide. *Studies in Comparative International Development*, 38 (1), 3-31.

Banaji J (2013). Putting Theory to Work. *Historical Materialism*, 21 (4), 129-143.

Brandon P (2011). Marxism and the ‘Dutch Miracle’: The Dutch Republic and the Transition-Debate. *Historical Materialism*, 19 (3), 106-146.

Braudel F (1984). *The Perspective of the World: Civilization & Capitalism, 15th - 18th Century* (Vol. 3), New York: Harper & Row Publishers.

Brenner R (1985). The Agrarian Roots of European Capitalism. İçinde: T H Ashton ve C H E Philpin (der), *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 1985, 213–328.

Brenner R ve Isett C (2002). England’s Divergence from China’s Yangzi Delta: Property Relations, Microeconomics, and Patterns of Development. *Journal of Asian Studies*, 61 (2), 609–62.

Dobb M, Sweezy P, Hill C, Hilton R, Lefebvre G, Takahashi K, Procacci G, Merrington J, Hobsbawm E (1978). *The Transition from Feudalism to Capitalism*. Londra ve New York: Verso.

Frank A G (1998). *ReOrient: Global Economy in the Asian Age*. Berkeley, California: University of California Press.

Gerschenkron A ([1962] 1965). *Economic Backwardness in Historical Perspective*, New York: Frederick A. Praeger Publishers.

Lane F C (1979). *Profits from Power: Reading in Protection Rent and Violence-Controlling Enterprises*. Albany: State University of New York Press.

Marx K ([1867] 2010). *Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi, 1. Cilt: Sermayenin Üretim Süreci*. Çev. M Selik ve N Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap.

Marx K ([1894] 1981). *Capital, Vol. III*. Harmondsworth: Penguin.

Mielants E (2000). Perspectives on the Origins of Merchant Capitalism in Europe. *Review*, 23 (2), 229-292.

Patnaik U (2006). The Free Lunch: Transfers from the Tropical Colonies and Their Role in Capital Formation in Britain during Industrial Revolution. İçinde: K S Jomo (der), *Globalization under Hegemony*, Yeni Delhi: Oxford University Press, 30-70.

Pomeranz K (2000). *The Great Divergence: Europe, China, and the Making of the Modern World Economy*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Schumpeter J A ([1943] 1994). *Capitalism, Socialism and Democracy*. Londra ve New York: Routledge.

Teschke B (2003). *The Myth of 1648: Class, Geopolitics, and the Making of Modern International Relations*. Londra ve New York: Verso.

Tilly C (1985). War Making and State Making as Organized Crime. İçinde: P B Evans, D Rueschemeyer & T Skocpol (der), *Bringing the State Back In*, Cambridge: Cambridge University Press, 1985, 169-191.

Tilly C (1992). *Coercion, Capital and European States: AD 990 - 1992*. Cambridge ve Oxford: Wiley-Blackwell.

Troçki L ([1930] 1998). *Rus Devrimi'nin Tarihi, Cilt 1: Şubat Devrimi: Çarlığın Devrilmesi*. Çev. B Tanatar, İstanbul: Yazın Yayıncılık.

Van der Linden M (1997). Marx and Engels, Dutch Marxism and the "Model Capitalist Nation of the Seventeenth Century". *Science & Society*, 61 (2), 161-192.

Van der Linden M (2012). "Gerschenkron's Secret: A Research Note", *Critique*, 40 (4), 553-562.

Wallerstein I (1974). *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. Londra ve New York: Academic Press.

Wong R B (1997). *China Transformed: Historical Change and the Limits of European Experience*. Ithaca, New York: Cornell University Press.

Wood E M ([1999] 2002). *The Origin of Capitalism: A Longer View*. Londra ve New York:Verso.

Gürel B ve Yörük E (2018). Devlet, Sermaye ve Kapitalizmin Tarihsel Sosyolojisi. *Mülkiye Dergisi*, 42 (2), 209-237.

